

N.Q.MİRZƏLİYEVƏ

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim

e-mail: Mirzaliyevanigar903@gmail.com

:<https://orcid.org/0000-0002-1163-0484>

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

(Bakı şəh., İstiqlaliyyət küç., 6)

10.62021/0026-0028.2025.2.358

ALİ MƏKTƏBLƏRDƏ İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ MƏTNLƏR ÜZƏRİNDƏ İŞİN TƏŞKİLİ METODİKASI

***Xülasə.** Xarici dillərin tədrisində mətn üzərində işin təşkili məsələləri xüsusi rola malikdir. Belə ki, bacarıqların bir-birinə integrasiyası məhz mətnlərin hesabına reallaşdırılır. Mətn bəzi tədqiqatlarda bacarıqların, xüsusilə, oxu ilə yazı arasındakı məsafənin azaldılması vasitəsi kimi qeyd edilir.*

Həm dilçilik məsələlərinin, ümumilikdə, metodikanın qaynaqlandığı dil faktlarının təhlili baxımından, həm də metodiki məqamların izahında integrativliyin həyata keçirilməsində mətnlər üzərində işin təşkili və aparılması məsələləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

***Açar sözlər:** mətn, integrasiya, motivasiya, bacarıq, dil*

Məlumdur ki, mətnlər üzərində işin təşkili və aparılması xarici dillərin tədrisində mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Mətnlər və onlar üzərində işlə bağlı xeyli tədqiqat işləri aparılmışdır. Onlardan biri də R.Bartın araşdırmaları hesab edilir. Onun fikirlərinə görə, ədəbiyyat mətnlə bilavasitə bağlıdır. Tədqiqatçı “Work and Text” olaraq, burada mövcud olan fərqlənmənin yeddi mərhələ üzrə təsnifatını verir. Onlar aşağıdakılardır:

- metod;
- janr;
- işarə;
- plurallıq;
- filiasiya;
- oxu;
- zövq alma.

Bunlar da eyni zamanda aşağıda qeyd edilmiş dörd ardıcıl matrikslərdə öz əksini tapmışdır:

- silsilə şəklində birləşdirmək (concatenate);
- istinadlardan daimi istifadə (text constant);
- əks reaksiya (backlash);
- karetin geri dönüşü simvolu (carriage return).

Onu da xüsusilə vurğulayaq ki, mətnlər üzərində işin təşkilindən bəhs edərkən işgüzar mətnlərdə də bir neçə pillə diqqət çəkir. Onların adlarını təqdim edirik.

- ünsiyyətin dostcasına həyata keçirilməsi;
- təqdimatların edilməsi;
- relevant əlaqələr yaratmaq;
- kommunikasiyanın ikitərəfli olduğuna inandırmaq.

Bundan əlavə, R.Bart qeyd edir ki, “writerly” mətn “readerly” mətndən daha vacibdir. Eyni zamanda o qeyd edir ki, mətn vahidi kompozisiyasına görə yenidən qurula bilər. Belə ki,

onu formalaşdıran kodlar davamlı təqdimatdadırlar [5]. R.Bartın kodları beş növdə qərarlaşır ki, onlar aşağıdakılardır:

- nümayiş (exposition);
- gərginlik həddi (complication);
- klimaks (climax);
- enən fəaliyyət (falling action);
- qərarvermə (resolution) [6].

Onu da vurğulayaq ki, R.Bartın işarə kodları beş ardıcılığı özündə ehtiva edirdi:

- interpretasiyanın nəzəriyyəsi və metodologiyası (hermeneutic);
- mənəvi seçim, məqsəd (proairetic);
- semantik (semantic);
- simvolik (symbolic);
- mədəni (cultural) [7].

Burada digər bir sualla qarşı-qarşıya qalırıq.

- Bəs Text World Theory (Gavins2007, Verts1999) nə deməkdir?
- Hansı məsələləri özündə ehtiva edir?

Sözügedən nəzəriyyə diskursiv prosesin koqnitiv-lingvistik modeli olub, mental representasiyaların təsvirini verir ki, bu zaman diskurs iştirakçıları yazılı və şifahi ünsiyyət yaradırlar [8]. Burada digər bir maraqlı sual meydana çıxır. Ümumiyyətlə, mətnlərlə işləyərkən neçə kodun mövcud olduğu haqqında sual yaranır. Onların təsnifini versək, aşağıdakı mənzərə qarşıya çıxır. Onları təqdim edirik:

- mənbə kodu (data compression (or source coding));
- səhvlərə nəzarət və ya keçid kodu (error control or channel coding);
- kriptografik kod (cryptographic coding);
- xətti kod (line coding) [5].

Onu da nəzərə çatdırmaq ki, R.Barta görə, əsər maddi fraqmentdir. Belə ki, o müəyyən hissə və məkanı əhatə edir (məsələn, kitabxana). Mətn isə fərqli xarakterə malik olub, metodoloji xüsusiyyətləri ilə seçilməkdədir [4, s.878].

Qeyd edək ki, nitq ünsiyyətinin işləmə məqamına malik mətnin müəyyənləşdirilməsində əsas aspekt onun daha geniş əhatənin içərisindən çıxarılması meyarlarıdır.

Akad. K.Abdullayev hesab edir ki, indiyə kimi təklif edilən meyarlar kifayət qədər səmərəli olmamışdır. Dilçi qeyd edir: “Bizə belə gəlir ki, mətnin sərhədlərini müəyyənləşdirməyin ən əlaqəli üsulu mətnlə cümlə arasındakı izomorfizmi müəyyənləşdirib ondan çıxış etməklə əldə edilə bilər. Cümlə kimi mətn də müəyyən çərçivəli struktura malikdir və strukturda son mərhələ əslində başlanğıc mərhələnin təkrarından başqa bir şey deyil. Əgər qədim yazılı abidələrdə biz daha tez-tez bu məqamda tam formal təkrara rast gəliriksə, müasir dildə adətən, həmin qədim cümlənin sintaktik dərinliyində gizlənmiş təkrar əlamətləri üzə çıxarmaq üçün müəyyən məntiqi-semantik əməliyyatlardan istifadə etmək lazım gəlir [1, s. 267].

Yuxarıda qeyd etdiyimiz məsələlərə təsadüfən diqqət etmədik. Dilçilik baxımından təhlil edilən məqamların məhz xarici dillərin tədrisində mühüm önəm daşması məsələlərinə bu müstəvidə nəzər salacağıq.

Prof. Ə.Səfiyev yazır: “Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, dil və nitq strukturlarının və onların ifadə vasitələrinin heç də həmişə üst-üstə düşməməsi faktı əlavə lingvistik və metodiki çətinliklərin yaranmasına səbəb olur.

Tədris edilən xarici dilin leksik və qrammatik quruluşundan lingvistik ünsiyyət prosesində istifadə edilməsi prizmasından yanaşan tədqiqatçılar xarici dildə monoloji nitqin aşılmasına dair məqsədyönlü, xüsusi iş aparmağın zəruriliyini qeyd edirlər [3, s.99].

Tədqiqatçı burada diqqəti monoloji nitq mətnləri ilə işləyən zaman işin sistemli və mərhələli şəkildə aparılmasına çəkir. Çünki müasir zamanda orta və ali məktəblər qarşısında du-

ran ən vacib məsələ ünsiyyətə maksimum nail olmaqdır. Bunun üçün də kommunikasiyanın gerçəkləşdirilməsinə xidmət edən mətnlər üzərində işin təşkili və aparılması məsələlərini ingilis dilinin tədrisi prosesində istifadə etmək xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Metodist F.Kərimov mətnlər üzərində işin təşkili ilə bağlı qeyd edir ki, mövzular bir dərs üçün deyil, bir neçə məşğələ üçün nəzərdə tutula bilər. Lakin hər birinin konkret vəzifəsi olmalıdır. Daha sonra tədqiqatçı diqqəti verilən mətnlər və onlara dair mövzulara, məzmunlara yönəldərək qeyd edir ki, bu zaman hər birinin izahı olmalıdır. Məhz ingilis dilinin tədrisində mətnlər üzərində işin təşkili və aparılması, eyni zamanda bu qəbildən olan işlərin həyata keçirilməsi mərhələlərində bu cür elementlər, izahat tələb edən anlar vardır [2, s.27].

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ingilis dilində mətnlər üzərində işin təşkili zamanı tövsiyə edilən fəaliyyət növləri haqqında danışarkən, burada cütlüklərlə və qruplarla iş formalarının təhsilalanların tədris edilən dildə həqiqi ünsiyyət prosesində iştirakının təmin edilməsində xüsusi rolunu vurğulamaq lazımdır. Bu kontekstdə aşağıdakı bəzi vacib məqamları nəzərdən keçirək.

- Təhsilalanlara müxtəlif fikir və ideyalar təqdim edilir. Sonra həmin ideyalar yoldaşları ilə müzakirə edilir, lehinə və əleyhinə olan əsaslı dəlillər göstərilir.

- Mətnin özündə ehtiva etdiyi söz və söz birləşmələrindən istifadə etməklə mövzuya dair münasibət bildirilməsi tapşırılır.

Xarici dildə mətnlər üzərində işin təşkili və aparılması metodikasından bəhs edərkən, burada rollu oyunların xüsusi əhəmiyyət daşıdığını qeyd etmək lazımdır.

- Mətnə olan söz və ifadələrdən istifadə edərək təklif edilən personaj və yaxud digərlərinin rolunu oynayaraq önə çəkilən problemə dair münasibətlərini bildirmək tövsiyə edilir.

- Kommunikasiya yönümlü təlim vərdişlərin mətnlər üzərində işin təşkili zamanı interaktiv, integrativ şəkildə inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur.

- Dilöyrənənlərə çoxlu mövzu verilərək onların hər birinə dair mətn tərtib etmək, yazmaq təklif edilir.

Onu da xüsusi olaraq vurğulamaq lazımdır ki, göstərilən fəaliyyət növlərinin hamısının həyata keçirilməsi heç də mütləq deyil. Səmərəli nəticələrin əldə edilməsi üçün əsas şərt prosesin mərhələli, sistemli şəkildə təşkil edilməsidir.

Ali məktəblərdə ingilis dilində mətnlər üzərində işin təşkilində çalışmalar kompleks xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu qəbildən olan çalışmalarını fərqləndirən cəhət onların əsasən müxtəlif fəaliyyət növlərinə əsaslanmasıdır. Bu dilöyrənənlərdə sərbəst ünsiyyəti yaratmaq və onları real həyatda kommunikasiyaya hazırlamaqdır. Bir neçə mərhələdən ibarət olan çalışmalar sistemli tətbiq olunarsa, dilöyrənənlərdə kommunikativ bilik, bacarıq və vərdişlər daha səmərəli şəkildə aşılana.

Qeyd edildiyi kimi, bacarıqların formalaşdırılması prosesi planlaşdırılmış şəkildə həyata keçirilməlidir. Bu da hər bir dərslərin müəllim tərəfindən planlaşdırılmasını və dərslərin zamanı tərtib edilmiş plana riayət edilməsini nəzərdə tutur.

İngilis dilində bacarıqların formalaşdırılmasının məqsədi tamamilə aydındır. Belə ki, bu əsasən məlumat əldə etmək məqsədi daşıyır.

Mətn üzərində işin təşkili zamanı ilkin mərhələdə əsas məqsəd dilöyrənənlərə ən elementar səviyyədə vərdişlərin aşılması məsələsidir.

Xarici dildə ən əsas məsələlərdən biri mətnlərin seçimidir. Bu zaman ixtisas dilində mətn materialları müəyyən prinsiplər əsasında seçilməlidir.

Xarici dildə, o cümlədən ingilis dilində mətn materiallarının seçimini şərtləndirən əsas prinsiplərdən biri onların təhsilalanlar üçün maraqlı olması, ehtiyac və tələbatlarını nəzərə almaqla seçilməsi, yaş, intellektual bilik səviyyələrinə uyğun olmasıdır.

Bundan əlavə, mətnlər üzərində işin səmərəli təşkili məqsədilə istifadə edilən mətnlər motivasiyanın yaradılmasına xidmət etməli, təhsilalanları ingilis dilini öyrənməyə həvəslən-

dirməlidir. Burada istifadə edilən mətnlər autentik olması ilə fərqlənməli, təhsilənlərin leksik və qrammatik potensialının zənginləşdirilməsi imkanları baxımından əhəmiyyətə malik olmalıdırlar.

Dilöyrənlərə təqdim edilən mətn materialları müxtəlif xarakterli, rəngarəng olmalı, dildəyiçicilərinin mədəniyyəti, təfəkkürü, onların yaşadıkları cəmiyyətdə qəbul edilmiş müxtəlif ünsiyyət tərzləri haqqında dilöyrənləri məlumatlandırmalıdır. Belə ki, ali məktəblərdə təhsilənlər hekayə, roman, qəzet, jurnal, elan, reklam, poemalar oxuyub-dinləyib, onları adekvat şəkildə qavramağı, dildəyiçicilərinin istifadə etdiyi nitq modellərindən adekvat şəkildə istifadə etmək, onların əsasında özləri fərdi şəkildə mətnlər tərtib etmək bacarığına yiyələnməlidirlər.

İşin elmi nəticəsi. Mətnlər üzərində işin təşkili və aparılması istiqamətində təhsilverənlər və onların seçdikləri müxtəlif məzmunlu mətnlər, onların xüsusiyyətləri, səmərəliliyi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Burada ən səmərəli hesab edilən yollardan biri ingilis dilində məqsədyönlü şəkildə işi təşkil etməkdir. Əgər dilöyrənlər müxtəlif, rəngarəng məzmunla malik mətnlərlə nə qədər çox işləyərsə bir o qədər də şifahi nitq, oxu, yazı və dinləyib-anlama qabiliyyətləri tez formalaşar.

İşin elmi yeniliyi. Sözügedən məqalədə indiyə qədər araşdırılan məsələlər ətrafında təhlillər və araşdırmalar aparılır, qeydlər edilir, əldə edilən nəticələr konkretləşdirilir, xülasələşdirilərək təqdim olunur.

İşin təbii əhəmiyyəti. Araşdırılan mövzu həm orta, həm də ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisində ümumilikdə, bacarıqların inkişaf etdirilməsi, təbii, əməkdaşlığın və interaksiyanın təmin edilməsi baxımından faydalı ola bilər.

Ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. Abdullayev, K. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri / K.Abdullayev, – Bakı: Maarif, – 1999, – 281 s.
2. Kərimov, F. Şifahi nitqin inkişafı yolları / F.Kərimov, – Bakı: BSU nəşr., – 2002, – 139s.
3. Səfiyev, Ə. İngilis monoloji nitqinin kommunikativ tədrisinin əsasları / Ə.Səfiyev, – Bakı: Elm, – 2019, – 176 s.

İngilis dilində

4. Barthes, R. From Work to Text. A Critical Tradition: Classic Texts and Contemporary Trends. 3rd ed. edited by D. Richter. Boston: Bedford. St. Martins, –2007, –pp.878-882

İnternet resursları

5. <https://en.wikipedia.org>
6. <https://journal.truno.joyo.ac.id>
7. <https://quizlet.com>
8. <https://theses.whiterose.ac.uk>

N.G.Mirzaliyeva

The Methodology of Organization of Works on Texts in ELT at High Schools

Summary

The organization of the works on texts has great importance in Foreign Language Teaching.

That is why all the integration processes are realized with the help of skills. Most people consider the notion of text as a tool of realization of the distance especially, between reading and writing and among other skills. So, works on the texts have great importance for analyzing linguistic facts, in the explanation of methodological items, for realizing integration processing.

Key words: text, integration, motivation, skill, language

Н.Г.Мирзалиева

**Методика организации работы над текстами при обучении английскому языку
в высших учебных заведениях**

Резюме

В преподавании иностранных языков вопросы организации работы над текстом имеют особое значение.

Интеграция навыков между собой осуществляется именно за счет текстов. Большинство людей понимают текст как способ сокращения дистанции между чтением, письмом и др. Особенно важную роль в этом играют как вопросы лингвистики, так и анализ языковых фактов с точки зрения методики, а также реализация интегративности и в процессе организации работы над текстами и решении связанных с этим задач.

Ключевые слова: текст, интеграция, мотивация, навык, язык

Rəyçi: ped.f.d., dos. əvəzi J.Mehrəliyeva

Redaksiyaya daxil olub: 14.05.2025